

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Андрій ГРАДІЛЬ, Дмитро ФЕДОРЧЕНКО

ЕКОНОМІЧНІ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СПЕКТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ

Досліджено розвиток взаємовідносин між Україною та Російською Федерацією та вплив цього чинника на стан економічної безпеки України. Обґрунтовано причини сучасної кризи міждержавних відносин та можливі ризики євроатлантичної інтеграції України.

Історія України міцно пов'язана із історією сусідніх держав через особливості геополітичних, соціально-економічних та етно-релігійних процесів, які відбувалися на території Центральної та Східної Європи.

Характер взаємодії України із сусідніми державами відзначався надзвичайною суперечливістю. Дослідники виділяють три основних вузли протиріч. У західному (польсько-українському) вузлі головним було переплетення можливостей розвитку України у цивілізаційному просторі Європи з необхідністю безперервної боротьби за збереження національної ідентичності. Південний (татарсько-український) вузол протиріч характеризувався конфронтацією на рівні фізичного виживання, що неприродно поєднувалася з нестійкими союзами українців з татарами, спрямованих на протидію Речі Посполитій. Східний – російсько-український – вузол протиріч відрізнявся особливою складністю. По-перше, не дивлячись на міцне підґрунтя етнічної спорідненості, системні контакти породжували розбіжності в ментальності та світоглядних цінностях. По-друге, Україна та Росія пов'язані взаємною багатофункціональною місією – упродовж XVII – XVIII ст. завдяки Україні в Росії були створені базові інтелектуальні передумови культурного ренесансу XIX – початку XX ст. В свою чергу Росія, пізніше в особі СРСР, забезпечила збирання в єдине ціле більшої частки українських етнічних земель. По-третє, схильність Росії до уніфікаційних процесів зміцнила в Україні тенденцію до національно-культурного, а пізніше і до політичного самовизначення.

Тематиці безпеки України в аспекті зовнішньополітичних відносин присвячена низка робіт Сотнікової К., Надтоки Г., Горбуліна В., Корнілова І., Клітченко О. та інших авторів, в яких зосереджено увагу на енергетичній складовій проблеми та на сучасних тенденціях розвитку відносин України та її сусідів. Зазначені автори вбачають проблему економічної безпеки як стратегічну, тобто завдання довготривалого рішення. На наш погляд, забезпечення безпеки соціально-економічного розвитку країни має всі риси тактичного завдання, адже воно лежить в основі вирішення стратегічних завдань розбудови економіки нового типу, структурних зрушень та здобуття світового авторитету. Необхідність підтвердження цієї тези й визначила мету представленого дослідження.

Для більш детального розуміння проблеми дослідження економічної безпеки України в контексті зовнішньополітичної доктрини необхідно провести аналіз зміни російсько-українських відносин в аспекті зовнішньополітичної доктрини Росії. Генетичний аналіз цих процесів дозволяє стверджувати, що розвиток сучасних російсько-українських відносин пройшов 5 етапів.

Перший етап (1991–1993 рр.) характеризувався реалізацією ідеї про державний суверенітет України та майже цілковитою економічною залежністю від Росії: Україна користувалася радянським рублем, взаємодіяла з Росією в умовах відсутності митних кордонів і податків у зовнішній торгівлі. Головною особливістю зовнішньополітичної діяльності України на цьому етапі було намагання перевести стосунки з Росією на принципи партнерства за умови переорієнтації на співробітництво з ЄС та НАТО.

Другий етап (1993–1997 рр.) відзначався динамічним протистоянням сторін навколо принципів взаємовідносин. Запровадження національної грошової одиниці перевело в ранг міжнародних усї

економічні зв'язки з Росією. Основним джерелом непогодженості та протиріч виступила проблема базування Чорноморського флоту на території України. Цей етап завершився укладанням 31 травня 1997 року Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство» та угод про базування в Криму Чорноморського флоту Росії до 2017 року. Проте, за умов загострення соціально-економічної кризи Україна продовжила курс євроатлантичної інтеграції.

Третій етап (1997–2000 рр.) характеризувався урівноваженням західного та східного векторів зовнішньополітичної орієнтації України. Фінансова криза 1998 року, яка в Росії була більш відчутна, ніж на теренах України, послабила політичний тиск на Київ. Шукаючи на Заході противаги російському тиску, Україна ухвалила «Стратегію інтеграції до ЄС» (11 червня 1998 року) та Державну програму співробітництва з НАТО. Водночас у відповідь на створення проросійських об'єднань в рамках СНД (Співтовариства Білорусії та Росії, Союзу чотирьох, ЄврАзЕс), Україна розпочала реалізацію програми регіонального лідерства, що передбачала об'єднання країн, які виступали на той час проти російської гегемонії на пострадянському просторі. Створюється співдружність держав ГУУАМ у складі Грузії, Узбекистану, України, Азербайджану, Молдови.

Четвертий етап (2000–2004 рр.) був етапом повернення України під патронат Росії. Одну з вирішальних ролей зіграла політична криза 2000-2001 років, пов'язана із півками майора Мельниченка та відповідне погіршення стосунків із Сполученими Штатами Америки. На цьому етапі відбувається жорстке витіснення національної економічної еліти України конкурентами з Росії, яке знаменувалося переділом промислової власності – на початок 2004 року російським компаніям належало 80% нафтопереробних потужностей, 25% приватизованих обленергокомпаній, практично вся приватна частина галузі кольорової металургії. При цьому Україна перебувала в стані тотальної залежності від російських енергоносіїв. За цих умов Україна була вимушена підтримати реалізацію проекту Єдиного економічного простору спільно з Російською Федерацією, Білоруссю, Казахстаном (вересень 2003 року).

П'ятий етап (початок 2005 року) ознаменувався перемогою демократичних західноорієнтованих сил під час Помаранчевої революції. Через це російсько-українські відносини трансформувалися у фазу кризового розвитку. Нині Україна перетворилася на точку зіткнення інтересів найбільших гравців на світовій політичній та економічній арені – Європейського Союзу, США та Росії.

Під час проведення аналізу тенденцій розвитку відносин між Україною та Росією та впливу відповідної доктрини Росії на економічну безпеку України було окреслено деякі особливості розвитку цих відносин.

По-перше, упродовж перехідного періоду (90-ті роки) фази наростання або ослаблення тиску з боку Росії співпадали з динамікою внутрішньої політичної та економічної стабільності російського суспільства. Проте з початку нового століття характер міждержавних відносин безпосередньо залежить від лояльності Києва, від його готовності до більш тісного співробітництва.

По-друге, динаміка інтеграційних зусиль України стосовно НАТО та ЄС не залежала від стану внутрішньополітичної та економічної ситуації, тобто це свідчить про беззаперечність намірів української еліти шукати протидію російському впливу саме на Заході.

Характерною особливістю зовнішньополітичної доктрини Росії на початку нового століття є поєднання глобалістичної концепції, яка передбачала інтеграцію країни в світове господарство з адаптацією до постіндустріальної епохи, з регіоналістською, згідно з якою Росія мала створити патронування простір в рамках СНД. При цьому в «Стратегії відносин між Росією та ЄС» вона виступила проти встановлення особливих відносин між країнами СНД та ЄС. Процес проросійського об'єднання на пострадянських теренах відбувався хаотично та непослідовно, про що свідчить перетворення проекту СНД в рамкову угоду, яка не забезпечувала ефективного співробітництва, не були втілені в життя договори про «Економічний союз двадцяти» та «Митний союз п'яти», а такі об'єднання, як Союзна держава Росії та Білорусі та ЄврАзЕс, переважно тримаються на ідеологічному ґрунті авторитарного самозбереження.

Остаточна безперспективність зовнішньополітичної доктрини Росії 1990-х – 2005 рр. ознаменувалась входженням республік Прибалтики до складу ЄС та НАТО, а також розміщенням військових баз НАТО в Киргизстані та Узбекистані.

Формування нової зовнішньополітичної доктрини Росії, яка спрямована вона на остаточне відновлення статусу наддержави та повернення впливу на регіональні та глобальні процеси, відбувалося в 2004–2005 роках.

Економічний аспект зовнішньополітичної доктрини Росії найменшою мірою відповідає статусу наддержави. За основними макроекономічними показниками Росія (наприклад, ВВП у 2006 році склав 1,6 трлн. дол.) значно поступається іншим світовим лідерам: США (12 трлн.), ЄС (13 трлн.), Китаю (8

трлн.). Подібна ситуація і з демографічним чинником, і проблема полягає не лише в кількості населення, а в від'ємних показниках природного руху населення. Проте за темпами економічного зростання Росія є одним з світових лідерів: ВВП протягом 2000 – 2005 рр. зріс вдвічі, золотовалютний запас збільшився до 230 млрд. дол.

Динамічне зростання світової економіки на початку нового століття спричинило енергетичний бум. Росія, як світовий лідер за запасами енергоресурсів, перетворилася в енергетичну наддержаву. ЄС імпортує з Росії половину газу та третину спожитої нафти. Після введення в експлуатацію балтійського трубопроводу цей показник сягне майже 80%. Росія практично монополізувала газотранспортні системи країн Центральної та Середньої Азії. Через подальше зростання залежності промислово розвинених країн від імпорту енергоносіїв неважко передбачити, що в подальшому енергетичне питання буде використано для вирішення політичних та економічних проблем.

Військово-технічний аспект проблем свідчить, що Росії вдалося зберегти високий потенціал національних збройних сил. Сумарний ядерний потенціал США та Росії складає майже 90% світового, а чисельність армії перевищує 1 млн. осіб. При цьому, Росія динамічно проводить процес переведення армії на професійну основу – до кінця 2008 року планується перевести на такі засади майже 70% військовослужбовців.

На нашу думку, курс Росії на відновлення наддержави, яка базується на домінуванні в енергетичному та військово-технічному аспекті, створює загрозу національній безпеці України. Аргументами цього є наступні риси україно-російських відносин. В економічній сфері Росія є найбільшим зовнішньоторговельним партнером України. Товарообіг з Росією складає 20,3 млрд. дол. (30% від загального обсягу). Високий рівень енергетичної залежності зумовлює від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу. Україна експортує в Росію 26% вітчизняної продукції машинобудування, значну частку продукції хімічної та металургійної галузей, сільськогосподарської продукції. В той же самий час економічна зорієнтованість Росії на Україну є значно меншою. Частка країн СНД у зовнішньоторговельному обороті Росії складає 17%, а прямі інвестиції Росії в Україні – лише 6% від їхнього загального обсягу. До того ж інвестиційна політика Російської Федерації має певні особливості: проявляється зорієнтованість на російськомовні регіони. За 2006 рік у південні та східні області (включаючи м. Севастополь) було вкладено 245 млн. дол., тоді як у центральні та західні – 105 млн. дол. інвестицій (30% від загальної суми). У вітчизняній енергетичній сфері зберігається фактично монополія залежність від російського та туркменського газу, що постачається по російських трубопроводах як продукція «Газпрому» (80% спожитого в Україні імпортного газу). З іншого боку, 70% російського експорту енергоносіїв в Європу йде через Україну, тому питання власності на український трубопровід є одним з центральних в російсько-українських відносинах. 70% підприємств вітчизняного військово-промислового комплексу залежить від поставок комплектуючих з Росії. У демографічній та етніміграційній сферах взаємозалежність двох держав пов'язана насамперед із великими групами діаспор українців в Росії та росіян в Україні (особливо велика частка російськомовного населення зосереджена в Автономній Республіці Крим – 65%, в Луганській області – 44,3%, Донецькій – 43%, Харківській – 33% та інших областях.). Важливим чинником взаємовідносин є українські трудові емігранти. Зараз, за неофіційними даними, в Росії постійно або тимчасово працює 4 млн. українців, за цим показником Україна поступається лише Казахстану.

Враховуючи особливості російсько-українських відносин в рамках сучасної російської зовнішньополітичної доктрини, вірогідними для України є два несприятливі шляхи розвитку російського зовнішньополітичного курсу. По-перше, враховуючи протиріччя між економічними та військово-політичними інтересами України, Росія може намагатися пришвидшити процес інтеграції України до ЄС. По-друге, у випадку остаточної орієнтації на євроатлантичну інтеграцію, Росія може використати свої фінансові та політичні надможливості для витіснення України з євразійського економічного регіону.

В рамках усталеного євроатлантичного розвитку існують дві альтернативні моделі зовнішньополітичного курсу України і відповідних російсько-українських відносин.

Перша полягає в проголошенні Україною позаблокового статусу не на локальному рівні (тобто на рівні національного законодавства), а з закріпленням резолюцією ООН та на рівні двосторонніх державних домовленостей (як у випадку з Туркменістаном, Австрією чи Швейцарією). До її переваг можна віднести можливість виходу з-під впливу могутніх економічних та політичних центрів, формування зовнішньої політики самостійно, спираючись на національні інтереси, всебічний розвиток економічних відносин з учасниками світових господарських зв'язків, реалізацію власного потенціалу на євразійському ринку. Але реалізація цієї моделі ускладнюється непрогнозованою, агресивною

політикою Росії та неможливістю покладатися у відносинах з нею на міжнародні правові норми і домовленості.

Друга модель передбачає форсовану євроатлантичну інтеграцію України, першим етапом якої буде приєднання до Північно-Атлантичної системи колективної безпеки, а другим – вступ до Європейського Союзу. Цей шлях розвитку подій має 3 основні ризики: по-перше, форсований вступ до НАТО без інформаційної роботи серед населення може призвести до загострення сепаратистських настроїв в Криму та в південно-східних регіонах, що несе в собі загрозу територіальній цілісності держави; по-друге, це може спричинити загострення відносин НАТО - Росія, що призведе до загострення російсько-українських відносин; по-третє, у відповідь на європейську інтеграцію України Росія може витіснити її з економічного простору СНД, проводити цілеспрямовану діяльність на розпалення міжнаціональної ворожнечі у найбільш проблемних регіонах, сприяти розвитку та посиленню сепаратистських настроїв, висунути територіальні претензії до України.

Таким чином, побудова цілісної системи зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних зв'язків України може скласти основу зміцнення її суверенітету та економічного благополуччя.

Перспективним залишається дослідження проблеми впливу базування Чорноморського флоту Російської Федерації в Криму на стан економічної безпеки України та питання перегляду умов його перебування на території України через невідповідність укладених у 1997 році угод законодавству України.

Література

1. Горбулін В. *Проблеми безпеки в контексті перспектив міжнародного розвитку // Стратегічні пріоритети. Видання центру антикризових досліджень. – 2007. – № 1. – С. 43–51.*
2. Надтока Г. *Зовнішня політика України і міжнародна безпека // Стратегічні пріоритети. Видання центру антикризових досліджень. – 2007. – № 2. – С. 41–49.*
3. Семенченко А. І. *Спосіб формування проектів стратегічних рішень у сфері забезпечення національної безпеки // Стратегічні пріоритети. Видання центру антикризових досліджень. – 2007. – № 2. – С. 64–74.*